

2. Dzięki badaniom arch., prowadzonym szczególnie intensywnie w okresie powojennym, Morawy stały się bogatym terenem wykopalisk wśr., które ujawniły zarazem oblicze hist. i kult. państwa wielkomor. W dziedzinie kultury art. nasuwają się przede wszystkim dane i zagadnienia dotyczące murowanej architektury sakralnej (częściowo także i świeckiej), jak i wydobytych z grobów wyrobów rzemiosła art. Fragmenty względnie zarysy planów kościołów murowanych i budowli świeckich oraz liczne ementarzyska z bogatymi znaleziskami stanowią przy tym cenne uzupełnienie danych źródłowych o państwie mor. i jego powiązaniach z ówczesnym światem eur. w w. IX aż do początku X. Szczególnego znaczenia nabierają one w związku z zagadnieniami, jakie nasuwa działalność misji biz. Konstantyna i Metodego w l. 863–85, w fazie przejściowej od ustroju plemiennie-rodowego do wcz. feudalizmu.

Główne nagromadzenia zabytków skupione są zwłaszcza w trzech dużych grodziskach, rozrastających się wówczas już w prawdziwe miasta, w ich podgrodziach i okolicach, gdzie znajdowały się niewątpliwie centra polit., kościelne oraz wojskowe państwa, tj. Staré Město (Velehrad), Mikulčice oraz Pohansko (koło Břecławia) — ob., ob. Ważne są jednak także inne, mniejsze grodziska, jak Hradiště pod Znojmem, Staré Zámky (Wielkie Brno), Rajhrad, Pohansko „U Nejdku” pod Mikolovem nad rz. Dyją, a także Nitra oraz Devín przy ujściu rz. Morawy do Dunaju (ob., ob.). Elewacje kościołów nie zachowały się, a ich rekonstrukcje są mocno problematyczne, wobec czego można się opierać jedynie na zarysach rzutów poziomych. Ich typy są różne, chociaż przeważają budowle prostokątne, kierunkowe, jednonawo-

we, miejscami z apsydą prostokątną, gdzie indziej półokrągłą i przy tym wydłużoną, ale z różnymi odmianami. W Mikulčicach (ob.) zachował się jednak m. in. także zarys kościoła trójnawowego znacznych rozmiarów, z dobudowanym nieco później narteksem i atrium (?); w najwyższym punkcie tego grodziska, gdzie znajdowała się 23 m długa budowla, być może palatium księcia, mieścił się mały, prawie kwadratowy kościółek z wystającą półokrągłą apsydą (mauzoleum?). Szczególnie charakterystyczne są w Mikulčicach także dwie rotundy, jedna dwuapsydowa, a druga (na podgrodziu Kostelice) z walcowatym środkiem i czterema półokrągłymi apsydami.

Datowanie mor. zabytków archit., do których należy także znacznych rozmiarów kościół jednonawowy z podkowiastą apsydą i narteksem oraz grobowcem w Pohansku koło Břecławia, natrafia na trudności; do pewnego stopnia usuwa je możliwość datowania wyrobów rzemiosła art., odkrytych w grobach ementarzysk, jakie otaczają poszczególne świątynie, miejscami bardzo bogatych i ozdobnych. Wśród zawartości grobów, oczywiście nie wszystkich, wyszły na jaw, nie licząc sprzętów, zbroi i narzędzi żelaznych, zwłaszcza tam gdzie chowano miedzianych, również brązowe, srebrne i złote wyroby ozdobne, jak rękojeści mieczy, misternie wykonane ostrogi, sprzączki, skuwki skórzanych rzemieni, a w grobach kobiet ozdobne tarczki, wisioriki, pierścienie, zapinki itp., zapewne pochodzenia obcego, zwłaszcza biz. Że wykonywano je jednak po części na miejscu, o tym świadczą odkrycie śladów warsztatów rzemieślniczych, wśród nich również i złotniczych. Cały ten materiał zabytkowy ilustruje wymownie wysoki poziom życia i potrzeb kulturalnych wielkomor. wyższych warstw społ., a także ich kontakty z ówczesnym światem obcym, zwłaszcza biz.

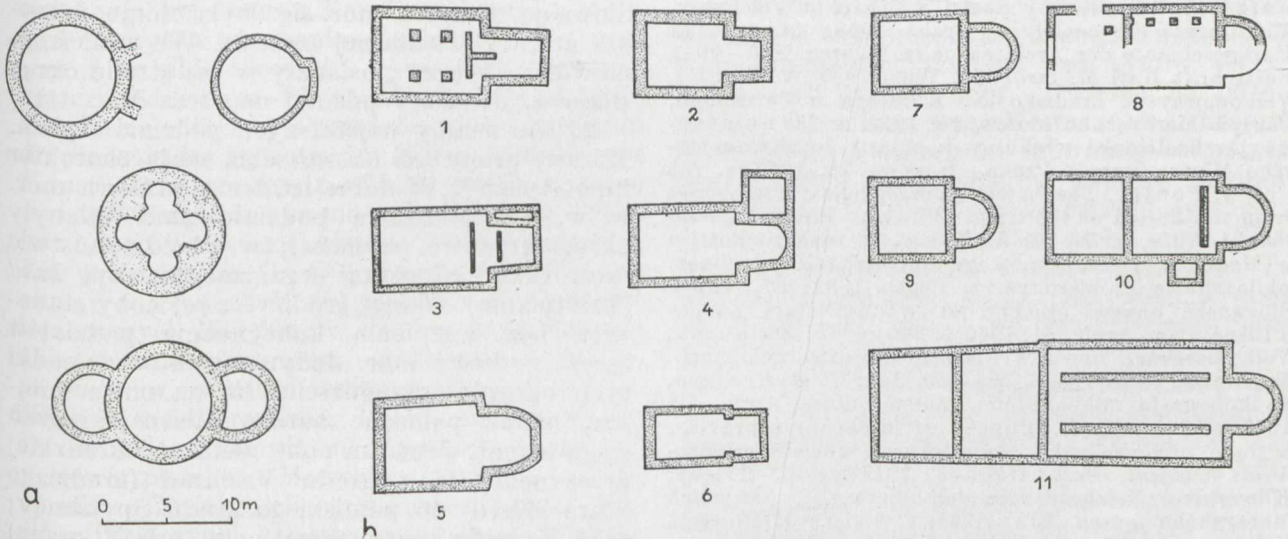
Na tle tego rodzaju zawartości grobów z grubsza datowanych można się, choćby w przybliżeniu, pokusić o datowanie także zabytków architektury sakralnej. Okazuje się przy tym, że spora ich część powstała już przed przybyciem misji biz. na Morawy, chociaż z drugiej strony data ich powstania bynajmniej nie zawsze przyjmowana jest jednoznacznie. Tak np. kościół w m. Modra (ob.), jednonawowy z podłużnym prostokątnym prezbiterium oraz czterema filarami na kwadratowych podstawach, datuje V. Hrubý raz na pierwszą tereję IX w. a innym razem na koniec IX w., podczas gdy J. Cibulka uważa go za zabytek z początku tegoż wieku. Co prawda tego rodzaju wahania nie są decydujące. Tak np. kościół połączony z budynkami mieszkalnymi (klasztor? dwór?) w gminie Sady pod Uherskim Hradištěm pochodzi na pewno z połowy IX w., a wymieniony wyżej kościół trójnawowy w Mikulčicach, gdzie odkryto złoty pieniądz cesarza biz. Michała III z l. 856–66 jako *obulus mortuorum*, mógłby, chociaż nie-

konieczne, należeć już do okresu konstantyno-metodejskiego.

Z materiału archit. wynika ważne dla dziejów państwa mor. stwierdzenie, że w chwili przybycia misji biz. ludność państwa, o znacznym już poziomie kultury materialnej i duchowej, była w dużym stopniu schryścianizowana. W samej architekturze sakralnej trudno odnaleźć ślady wzorów biz., misja braci solunskich pod tym względem widocznie nie wprowadziła własnych wzorów typów biz. Toteż próby rekonstrukcji kościołów konstantyno-metodejskich

czyli kobiece i wisiorki, m. in. złoty wisiorek z almandynem (Mikulčice), jak i złożone ostrogi z ozdobami ze swoistą ikonografią, prócz tego różne skuwki do rzemieni i tarczki z wypukłymi motywami figuralnymi. Zaslugują na uwagę, jakkolwiek w stosunku do pierwowzorów silnie sprymitywizowane, takie przedmioty, jak np. skuwka z figurą oranta, potraktowana całkowicie graficznie, oraz druga, trybowanej roboty, przedstawiająca zbarbaryzowaną frontalną postać z labarum w prawej oraz mappą (czy też rogiem z olejem do namaszczenia) w lewej

Ryc. 131. a) Rzuty poziome rotund wielkomorawskich, wg Cibulki; b) Rzuty poziome kościołów wielkomorawskich, wg Cibulki. 1. Modrá; 2. Mikulčice, kościół VIII; 3. Mikulčice, kościół II B; 4. Mikulčice, kościół II A; 5. Mikulčice, kościół V; 6. Vysoká Zahrada (Dolní Věstonice); 7. Staré Město, kościół „na Valách”; 8. Staré Město, kościół „na Špitálkách”; 9. Mikulčice, kościół IV; 10. Pohansko; 11. Mikulčice, kościół III

w sensie architektury biz., jak np. kościół nr 2 „Na Špitálkách” (Staré Město), gdzie J. Pošmourný dopatrywał się biz. typu krzyża wpisanego, muszą budzić poważne wątpliwości. Także dwuapsydowa rotunda w Mikulčicach, której ściany wewnętrzne były ozdobione freskami, powstała, sądząc na podstawie znalezisk i całej stratygrafii, już w ciągu pierwszej ćwierci IX w. i nie łączy się z Bizancjum. Charakterystyczne dla mor. architektury sakralnej typy kościołów zawdzięczają swoje powstanie działaniu różnych misji i władz kościelnych ze środowiskami w Salzburgu i w Passawie; m. in. kościół w m. Modra powstał prawdopodobnie w związku z działalnością misjonarzy iroszkockich (Cibulka). Być może, jeszcze donioślejsze są zagadnienia, jakie nasuwa odkrycie obu wyżej wymienionych rotund. Ustalanie ich związków genetycznych czy to z Południem słow. (Panonią, Słowenią, Dalmacją, jak tego chce J. Poulík), czy też z tradycjami poantycznymi wraz ze wzorami karo-lińskimi lub też ze Wschodem, porusza właściwie całą zawilą problematykę rotund przedrom. na Południu bałk. i u Słowian zach.

Wśród wyrobów ozdobnych znalezionych w grobach wyróżniają się zwłaszcza złote kol-

re (obie z Mikulčic). Gdy dla obu tych figur nietrudno doszukać się pierwowzorów w sztuce antycznej względnie biz., to nieco bardziej skomplikowana jest kwestia tzw. sokolnika na srebrnej tarczy ze „Špitálek” (Staré Město). Charakterystyczny motyw jeźdźca z sokolem wykonany, być może, w warsztacie miejscowym w połowie IX w., a zapewne starszy, jeśli pochodzenia obcego, jest w każdym razie typowym dokumentem kultury wielkomor., do której przenikały, obok innych, także elementy ikonografii i sztuki z zasięgu i okresu posassanidzkiego (przedislamskiego). W całości zdobnictwo państwa wielkomor. w ciągu stu-letniego rozwoju wchłaniało stopniowo elementy sztuki swoich sąsiadów i na swój sposób je przetapiało, realizując w nich swoje własne dążenia i własne oblicze kultury art. Otwarty pozostaje jednak na razie problem roli i znaczenia sztuki wielkomor. dla powstania najstarszej chrześc. sztuki czes.

Lit.: I. L. Červinka, Slované na Moravě a říše Velkomoravská, Brno 1928; J. Poulík, Kultura moravských Slovanů a Avari, Sl. Ant. 1, 1948, s. 325–46; J. Böhm, Deux églises datant de l'Empire de Grande-Moravie découvertes en Tchécoslovaquie, Byzslav., 11, 1950, s. 207–22; J. Pošmourný, Chrám cyrilo-metodějské na Velké Moravě, Umění, 1, 1953, s. 42–60;

V. Hrubý, Základy kostela na staroslovanském pohřebišti ve Starém Městě „Na valách”, Pam. Arch., 46, 1955, s. 265 i n.; tenže, Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na valách”, Monumenta archaeologica, 3, Praha 1955; J. Poulik, Nález kostela z doby říše Velkomoravské v trati „Špitálky” ve Starém Městě, Pam. Arch., 46, 1955, s. 307—51; V. Hrubý, V. Hochmannová, J. Pavelčík, Kostel a pohřebiště v Modré u Velehradu, Časopis Moravského musea, 40, 1955, s. 42 i n.; H. Preidel, Die altslavischen Funde von Altstadt in Mähren und deren Bedeutung, Stifter Jahrbuch, 4, München 1955; J. Poulik, Staroslovanské mohylové pohřebiště v Přítlukách na Moravě, Arch. Rozh., 3, 1956, s. 97 i n., ryc. 66—77; tenže, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy” u Mikulčic, Pam. Arch., 48, 1957, s. 341—58; J. Cibulka, Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu, Monumenta archaeologica, Praha 1958; tenže, Zur Frühgeschichte der Architektur in Mähren (800—900), Festschrift Karl M. Swoboda, Wien 1959; V. Hrubý, Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětiman, Časopis Moravského musea, 44, 1959, s. 738 i n.; tenže, Archeologické výzkumy v oblasti Velehradu-Starého Města, Časopis Praha—Moskva, 12, 1959, s. 738 i n.; J. Poulik, The Latest Archaeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire, Historia, 1, 1959, s. 7—70; J. Böhm, K rozboru kostela v Modré u Velehradu, Acta universitatis Carolinae, philosophica et historica, 3, Praha 1959; Č. Staňa, Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, Pam. Arch., 51, 1960, s. 240 i n.; F. Kalousek, Velkomoravské hradiště Pohansko u Břeclavě, Arch. Rozh., 12, 1960, s. 496, 505—30, 545; V. Denkstein, K ikonografii mikulčického nákončí, Pam. Arch., 52, 1961, s. 506 i n.; R. Turek, Architektura v pravěku a době předrománské, Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961, s. 29 i n.; V. Hrubý, Kde stával Velehrad říše velkomoravské, Almanach Moravského musea, Brno 1961, s. 9 i n.; J. Poulik, Velkomoravské hradiště Mikulčice, Brno 1962; tenže, Staři Moravané budují svůj stát, Gottvaldov 1963; tenže, Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích, Monumenta archaeologica, 12, 1963; tenže, Archeologické výzkumy a Velká Morava, Arch. Rozh., 15, 1963, s. 547—9; J. Cibulka, První tři velkomoravské kostely, objevené na hradišti u Mikulčic, jejich význam a otázka Metodějova hrobu, Sborník: Solunští bratři, Praha 1963, s. 85—157; J. Dekan, O genéze výtvarného projevu Velké Moravy, Výtvarný život, 8, 1963, s. 281 i n.; J. Kostka, Monumentální architektúra Velkomoravské říše, tamže, s. 290 i n.; Velká Morava, tisíciletá tradice státu a kultury, Praha 1963; V. Vavřínek, Církevní misie v dějinách Velké Moravy, Praha 1963; J. Kotrba, Církevní stavby Velké Moravy, Umění, 12, 1964, s. 325—61; H. Preidel, Die neu entdeckten frühmittelalterlichen slawischen Burgwälle bei Mikultschitz und bei Lundenburg in Südmähren, Stifter Jahrbuch, 8, Gräfelting 1964, s. 125—60. [Wojślaw Molè]